

การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

The Supporting and Promoting of the Meditation

Practice of the Monks in Tak Province

พระมหานวปฎล กุศลญาโณ(ทรงประดิษฐ์)*

PhramahaNavapadol Kusarayano*

พระมหาอดิเดช สติวโร (สุขวัฒนวิดี), ดร.**

Phramaha Adidej Sativaro**

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษากรรมฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา 3) เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพในแบบผสนวิธีผลวิจัยพบว่า แนวทางการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก มี 6 แนวทาง ดังนี้ 1. เริ่มต้นแสวงหาคำความรู้กรรมฐานสายต่าง ๆ เพื่อให้คณะสงฆ์ระดับจังหวัด มีข้อสรุปร่วมกันว่าจะเน้นสายไหน หรือจะรับทุกสาย เพื่อนำมาใช้ในพัฒนาพระสงฆ์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน 2. สร้างครุต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสาย คือ การสร้างครุต้นแบบที่จะสอนการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก 3. การสร้างศูนย์กลางของการปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อต้อนรับและเปิดโอกาสให้คนที่มุ่งมั่นพัฒนาตนได้ทุ่มเทปฏิบัติกรรมฐานแบบเอาจริงเอาจังเป็นการพัฒนาตนเอง 4. การสร้างผู้นำ ควรสร้างผู้นำที่มีคุณสมบัติที่ดี คือ ผู้นำจะต้องมีบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือเป็นที่ไว้วางใจ มีเหตุผล เป็นกันเอง มีความคิดสร้างสรรค์ 5. ถ่ายทอดความรู้ การปลูกฝังและการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ ให้เขามีความเสียสละต่อการทำงาน ร่วมทำงานเป็นทีม และ 6. แนวปฏิบัติที่มีความสอดคล้องกับหลักสติปัฏฐาน 4 โดยให้แต่ละสายจะต้องดำเนินการให้แนวปฏิบัติมีความสอดคล้องกันกับหลักสติปัฏฐาน 4 หรืออธิบายตามหลักสติปัฏฐาน 4 อย่างถูกต้อง ชัดเจน และมีมาตรฐานเดียวกัน

คำสำคัญ : การส่งเสริม การปฏิบัติกรรมฐาน พระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

* บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

* Graduate School, Mahaculalongkornrajavidyalaya University

** คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** Faculty of Buddhism, Mahaculalongkornrajavidyalaya University

Abstract

The study on A Support of The Kammatthāna Practice for the Development of the Buddhist Monks in Sod District Tak Province was of three objectives: 1) to study the Kammatthāna practice available in the Buddhist texts; 2) to study the support to the Buddhist monks therein; 3) to grant the support to those.

The ways to support the meditation practice for developing and up grating Thai Buddhist monks in the Maesot District, Tak Province. Using Qualitative Research are as follows;

1. Finding out any information about the schools of the meditation practices should start first in order that the Provincial Sangha will decide either to choose a suitable school or accept all of those for the sake of the same practice.
2. Creating the meditation masters as the leaders of the meditation practice, focusing on a chosen school or all.
3. Establishing a Provincial meditation center for receiving and allowing ones who takes interest in the practice of meditation to submit themselves to the serious practice for self – development.
4. For the meditation masters, it should focus on their personal personalities and qualities such as trustable, reasonable, friendly, active and creative, etc.
5. For the transferr in learning, they should emphasize the cultivation of learning process in the minds of practitioners for their own self–devotion and team working.
6. The meditation practice of the schools should go in line with the Four Foundations of Mindfulness for the sake of personal and social happinesses.

Keywords : The supporting, promoting, the meditation practice, the monks in Tak province.

บทนำ

ในปัจจุบันพระพุทธศาสนายังคงมีบทบาทที่สำคัญในสังคมไทย ที่มีความหลากหลายทางการนับถือ ด้านศาสนาอย่างมากโดยเฉพาะการเผยแผ่พุทธธรรมและการปฏิบัติธรรม ในด้านการศึกษาและการเผยแผ่นั้น มีบทบาทในกรอบที่ชัดเจน โดยเฉพาะการศึกษาในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์และการศึกษาที่จัดโดยรัฐ ซึ่งสามารถที่จะศึกษาได้ตามอัธยาศัยในด้านการปฏิบัติยังเป็นสิ่งสำคัญของพระสงฆ์ การปฏิบัติธรรมปัจจุบันมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น นอกจากพระภิกษุจะทำหน้าที่ได้แล้ว อุบาสกอุบาสิกาที่ถือปฏิบัติอย่างเข้มงวดจนประสบความสำเร็จระดับหนึ่งก็สามารถที่จะทำหน้าที่ได้ แต่การปฏิบัติธรรมที่เคยอยู่ในวัดก็เริ่มที่ลดน้อยมากขึ้น เพราะขาดการปฏิบัติอย่างเอาใจใส่และศรัทธาของผู้เฝ้าของวัดเอง ทำให้คฤหัสถ์ที่มีความเชื่อวางใจ ด้านการสอนกรรมฐานเข้ามามีบทบาทสำคัญโดยทำการสอนได้ทั้งในวัดและนอกวัด จึงมีผู้สนใจเข้าไปสู่สถานปฏิบัติธรรมที่มีผู้ที่เป็นเจ้าของหรือผู้เป็นวิปัสสนาจารย์ที่สอนกรรมฐานได้กันจำนวนมากขึ้น

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้หลักธรรมของสติปัฏฐาน 4 มีองค์ประกอบสำคัญ คือ อาตาปี สัมปชาโน สติมา ความหมาย คือ ให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติระลึกไปตามฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม และเมื่อย่อสติปัฏฐาน 4 ลงแล้ว คือ การระลึกถึงที่รูป-นาม (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลง

กรมราชวิทยาลัย, 2539: เล่มที่ 4, ข้อที่ 14, น. 21) การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แบ่งเป็นหลายสายที่นิยมกัน คือที่ปรากฏเป็นกระแสหลักมี 5 สาย (ภัทรนิตี วิสุทธิศักดิ์, 2555) กล่าวคือ (1) สายการปฏิบัติตามหลักของมหาสติปัฏฐาน 4 (2) สายอานาปานสติ (3) สายพุทโธ (4) สายสัมมาอรหัง และ (5) สายการกำหนดรูปรูปนาม จากสายที่ได้กล่าวมานี้โดยเฉพาะสายการกำหนดตามหลักมหาสติปัฏฐาน 4 สายพองยุบนั้นมีการสืบทอดต่อมาจากประเทศพม่า ครั้งเมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภเถร) ได้ส่งพระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ) ไปสืบทอดการปฏิบัติธรรมจากประเทศพม่าแล้วกลับมาตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมตามแนวทางสติปัฏฐาน 4 ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร โดยหลักการของสมถกรรมฐานนั้นจะยึดตามแนวปฏิบัติที่เรียกว่า อารมณกรรมฐาน 40 อย่าง การปฏิบัติตามแนวทางวิปัสสนากรรมฐานนั้นจะยึดตามหลักของมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นหลักดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้อย่างชัดเจนในสติปัฏฐานสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : เล่มที่ 10, ข้อที่ 373, น. 301) ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ ให้สามารถล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อการดับทุกข์และโทมนัส บรรลุญเษธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน หนทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ”

ปัจจุบันพระสังฆาธิการในจังหวัดตาก มีการเข้าฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานเป็นระยะ ๆ ซึ่งเจ้าคณะพระสังฆาธิการหลายระดับได้เข้าร่วม และให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติเป็นไปในสายตามหลักการปฏิบัติที่นำมาจากสายปฏิบัติของพระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิพระธรรมธีรราชฆานูณี) (โชดก ญาณสิทธิ, 2550, น.14-15) และตามสายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยการนำของเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบลให้ความร่วมมือเพื่อให้มีประสิทธิภาพในการอบรมสั่งสอนพระสงฆ์ในปกครองของตนเอง ตามนโยบายของมหาเถรสมาคมที่ปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535) คือ ฝ่ายการปกครอง ฝ่ายศาสนศึกษา ฝ่ายการศึกษาสงเคราะห์ ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา ฝ่ายสาธารณูปการ และ ฝ่ายสาธารณสงเคราะห์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากรรมฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา
3. เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และหนังสือที่รวบรวมเกี่ยวกับหลักของการปฏิบัติ และเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกพระสังฆาธิการ พระวิปัสสนาจารย์ พระภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา ผู้มาปฏิบัติธรรมในอำเภอแม่สอด จังหวัดตากจำนวน 50 รูป/คน นำมาวิเคราะห์เพื่อให้ได้เนื้อหาสอดคล้องตามความเป็นจริงที่เกิดจากการสัมภาษณ์ เกิดจากการสังเกตการณ์ และเกิดจากการสนทนาระหว่างการปฏิบัติธรรมจากนั้นนำเสนอผลการวิจัยในเชิงคุณภาพในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

อำเภอแม่สอด จังหวัดตากตั้งอยู่ในภาคเหนือตอนไปทางตะวันตกของประเทศไทยประกอบด้วยป่าไม้และเทือกเขาสูง มีพื้นที่ราบสำหรับการเกษตรน้อยมีเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนเป็นตัวแบ่งพื้นที่ออกเป็นฝั่งตากตะวันออก คือ อำเภอเมืองตาก อำเภอบ้านตาก อำเภอสามเงา และอำเภอวังเจ้า ส่วนฝั่งตากตะวันตก คือ

อำเภอแม่สอด อำเภอแม่ระมาด อำเภอพบพระ อำเภอท่าสองยาง อำเภออุ้มผาง นอกจากนั้นยังมีส่วนที่เป็นที่ราบต่ำถึงเป็นลอนลาด มีและมีพื้นที่ที่เป็นเนินเขาเตี้ยไปจนถึงภูเขาสูง ซึ่งพื้นที่ใช้ในการเกษตรพื้นที่ป่าไม้ และพื้นที่ใช้อยู่อาศัย ซึ่งพบว่า การปฏิบัติธรรมปัจจุบันมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น นอกจากพระภิกษุจะทำหน้าที่ได้แล้ว อุบาสกอุบาสิกาที่ถือปฏิบัติอย่างเข้มงวดจนประสบความสำเร็จระดับหนึ่งก็สามารถที่จะทำหน้าที่ได้ แต่การปฏิบัติธรรมที่เคยอยู่ในวัดก็เริ่มลดน้อยลง เพราะขาดการปฏิบัติอย่างเอาใจใส่และศรัทธาของผู้นำของวัดเอง ทำให้คฤหัสถ์ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการสอนกรรมฐานเข้ามามีบทบาทสำคัญโดยทำการสอนได้ทั้งในวัดและนอกวัด จึงมีผู้สนใจเข้าไปสู่สถานปฏิบัติธรรมที่มีผู้ที่เป็นเจ้าของหรือผู้เป็นวิปัสสนาจารย์ที่สอนกรรมฐานได้กันอย่างมากมาย (ประไพพรรณ ผ่องสวัสดิ์, 2542, น. 13) ซึ่งกรรมฐานเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อการเห็นแจ้งในความจริงของสังขารธรรมทั้งหลายตรงตามสภาวธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นสรรพสิ่งตามสภาพที่เป็นจริง จนสามารถทำลายอวิชชากิเลสทุกอย่างหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง และผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. วิเคราะห์กรรมฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า “กรรมฐาน” มาจากคำว่ากมม + ฐานโดยคำว่า กมม แปลว่า การกระทำหรือการงานกับคำว่าฐานะแปลว่าที่ตั้งเมื่อรวมกันเป็นคำว่ากรรมฐาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น.11) จึงหมายถึงที่ตั้งแห่งการงานทางจิตใจอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจอุบายทางใจและวิธีฝึกอบรมจิตซึ่งมีอยู่ 2 ประเภทคือ 1) สมถกรรมฐาน 2) วิปัสสนากรรมฐานซึ่งหมายถึงที่ตั้งแห่งการงานทางจิตใจหรืออุบายวิธีอบรมจิตใจให้สงบเป็นสมาธิแน่วแน่มั่นคงรวมถึงการมีสติกำหนดรู้เท่าทันทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) สมถกรรมฐาน

สมถกรรมฐานหรือสมถภาวนา (Tranquility Development) หมายถึง การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบจนตั้งมั่นเป็นสมาธิสมถะแปลว่าความสงบในความหมายโดยทั่วไปสมถกรรมฐานจึงหมายถึงวิธีทำจิตให้สงบ พระธรรมปิฎกได้ให้ความหมายของสมถกรรมฐานว่า “ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิตธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์กิเลสหรือฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ”

(2) วิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า “วิปัสสนา” แปลว่าธรรมเครื่องรู้เห็นรูปนามตามสภาวะแห่งไตรลักษณ์หมายถึงปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : เล่มที่ 31, ข้อที่ 453, น. 121) ที่หยั่งรู้สภาวะ (ปรากฏการณ์) ของสภาวะธรรมอารมณ์ภายในกายใจหรือรูปกับนามปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : เล่มที่ 29, ข้อที่ 468, น.212) ตามความเป็นจริงว่าสภาวธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคลตัวตนซึ่งในการศึกษาการปฏิบัติกรรมฐานในพระพุทธศาสนา หากไม่กล่าวถึงมหาสติปัฏฐานสูตร ก็คงเป็นไปไม่ได้ เพราะสูตรนี้ถือเป็นสูตรสำคัญ เพราะเป็นสูตรเดียวที่มีเนื้อหากล่าวถึงฐานที่ตั้งต่างๆของสติ ที่อยู่ในตัวคนหรือหากจะพูดอีกนัยหนึ่งก็กล่าวได้ว่ามีเนื้อหากล่าวถึงรูปนามที่ประกอบกันเป็นชีวิตคนว่าเป็นที่ตั้งสำคัญของสติไว้อย่างน่าสนใจ ฐานที่ตั้งต่าง ๆ ของสติหรือรูปนามที่เป็นที่ตั้งสำคัญของสตินั้นมี 4 อย่าง คือกาย เวทนา จิต และธรรม ได้แก่ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: เล่มที่ 10 ข้อที่ 373, น. 301)

(1) กายานุปัสสนา

กายเป็นที่ตั้งของสติ พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตามดูกายในกายอยู่อย่างมีสติมีสัมปชัญญะมีความเพียรขจัดอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส(ความเศร้าโศก) ในโลก” ด้วยสติปัญญา

(2) เวทนานุปัสสนา

เวทนาเป็นที่ตั้งของสติ พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตามดูเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่อย่างมีสติมีสัมปชัญญะมีความเพียรขจัดอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส (เศร้าโศก) ในโลก”

(3) จิตตานุปัสสนา

จิตที่เป็นที่ตั้งของสติ พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตามดูจิตที่จิตอยู่อย่างมีสติมีสัมปชัญญะมีความเพียรขจัดอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส(เศร้าโศก) ในโลก”

(4) ธรรมานุปัสสนา

ธรรมที่เป็นที่ตั้งของสติ พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตามดูธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่อย่างมีสติมีสัมปชัญญะมีความเพียรขจัดอภิชฌา(ความยินดี) และโทมนัส (เศร้าโศก) ในโลก”

2. วิเคราะห์การปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

การปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก โดยเสนอปัญหาอุปสรรค และแนวทางส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก พบว่ามีปัญหาอุปสรรคในการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอดจังหวัดตากดังต่อไปนี้

การปฏิบัติธรรมมี 2 อย่าง คือ สมถกรรมฐาน กับ วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งทั้ง 2 อย่างนี้ล้วนแต่ต้องอาศัยสติเป็นเครื่องระลึกอารมณ์กรรมฐาน และอาศัยปัญญาคือสัมปชัญญะเป็นเครื่องกำกับการปฏิบัตินั้นไว้เสมอ แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติธรรมมักจะเกิดขึ้นเสมอด้วยปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

(1) ขาดการเสนอแนวปฏิบัติที่ชัดเจน

ในการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตากนั้น มีปัญหาอุปสรรคที่สำคัญคือการเสนอแนวทางการปฏิบัติที่ไม่ชัดเจน หรือกล่าวได้ว่าไม่สามารถหาหลักหรือมาตรฐานใดเพื่อให้เป็นแนวทางเดียวกัน ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถนำแนวทางใด ๆ มาปฏิบัติเพื่อความถูกต้องได้ หรือต่างคนต่างปฏิบัติซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาในแนวทางการปฏิบัติในอนาคต เช่น ขาดการปฏิบัติตามหลักวิชาการ ขาดการปฏิบัติตามหลักพระวินัย เป็นต้น

(2) ขาดการให้ความรู้ว่าการฝึกปฏิบัติคือการฝึกสติสัมปชัญญะ

สติสัมปชัญญะ คือความระลึกได้ การรู้สึกตัวอยู่เสมอ ทั้งในขณะคิด ขณะพูด และในขณะที่กระทำสิ่งใดๆ ด้วยความระลึกในขณะนั้นว่า สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ โดยมีให้ความคิด และการกระทำมีมาเมื่อดังนั้น หากขาดสติก็นำมาซึ่งความประมาทอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นได้

(3) ขาดผู้นำที่มีความสามารถเข้ามาบริหารจัดการการฝึกปฏิบัติ

ผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งต่อความสำเร็จขององค์การเพราะผู้นำมีภาระหน้าที่ และความรับผิดชอบโดยตรงที่จะต้องวางแผนสั่งการดูแล และควบคุมให้บุคลากรขององค์การปฏิบัติงานต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ดังนั้น ผู้นำทำอะไร หรือมีวิธีการนำอย่างไรจึงทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้ตามเกิดความผูกพันกับงานแล้วทุ่มเทความสามารถ และพยายามที่จะทำให้งานสำเร็จด้วยความเต็มใจ ในขณะที่ผู้นำบางคนไม่สามารถนำผู้ใต้บังคับบัญชาให้เต็มใจในการปฏิบัติงานให้สำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

(4) ขาดความเป็นเอกภาพ

เอกภาพ (Unity) หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การประสานกลมกลืนกันขององค์ประกอบต่างๆ ของศิลปะด้วยวิธีจัดระเบียบให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเป็นกลุ่มก้อนไม่กระจัดกระจาย ในทางการออกแบบ รูปแบบที่มีเอกภาพ จะมีความชัดเจน มีความงามที่จะสื่อความหมายได้ง่ายและรวดเร็ว หากไม่ส่งเสริมหรือดำเนินการให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็ขาดความเป็นเอกภาพการทำงานด้านการฝึกปฏิบัติ ธรรมเนียมฐานคงไม่สามารถบรรลุเป้าหมาย

(5) ขาดการให้ความรู้การปฏิบัติตามหลักสติปัญญา 4

“สติปัญญา” แปลว่าธรรมเครื่องระลึกที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องหมายถึงสติที่ตั้งมั่นได้แก่สติเจตสิก พร้อมสัมปยุตธรรมอีกนัยหนึ่ง “สติปัญญา” แปลว่าธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติหมายถึงอารมณ์ของสติ ได้แก่ กายเวทนาจิตธรรมวิปัสสนาสติปัญญา คือหลักการใช้สติและปัญญากำหนดรู้การขาดการให้ความรู้การปฏิบัติตามหลักสติปัญญา 4 ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติที่สำคัญของการปฏิบัติธรรมฐาน เพราะหากขาดหลักสติปัญญา 4 แล้ว ก็ไม่มีหลักใดๆ ให้ยึดถือเพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องอีกต่อไป

(6) ขาดศูนย์กลางของการดำเนินการฝึกปฏิบัติธรรมฐาน

ศูนย์กลางของการดำเนินการฝึกปฏิบัติธรรมฐานนี้มีความสำคัญมาก คือ เป็นศูนย์กลางฝึกอบรมการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัญญา 4 ซึ่งเป็นแนวการสอนที่มหาเถรสมาคมรับรอง เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมฐาน มีหน้าที่ฝึกอบรมพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งควรมีการจัดการทรัพยากรต่างๆ ให้เหมาะแก่การศึกษาและปฏิบัติศาสนกิจ ทางพระพุทธศาสนา

(7) ขาดครูต้นแบบ

ครูต้นแบบ คือ ครูที่มีผลงานดีเด่นด้านการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และเรียนรู้อย่างมีความสุข มีขั้นตอนการสอนที่เป็นระบบ เป็นแบบอย่าง มีประสิทธิภาพ และสามารถขยายผลแก่เพื่อนครูได้ มีความประพฤติดี ปฏิบัติตนตามจรรยาบรรณครูและมีบุคลิกภาพของความเป็นครู และสามารถนำความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมถ่ายทอดให้การฝึกปฏิบัติให้ฆราวาสหรือประชาชนทั่วไปได้รับรู้ สามารถทำให้การฝึกปฏิบัติเป็นไปด้วยความราบรื่น ซึ่งหลวงปู่วิริยงค์ สิริธโร คือตัวอย่างของครูต้นแบบที่มีความรู้ความสามารถและมีประสิทธิภาพยิ่งในการสอน

3. วิเคราะห์แนวทางการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

แนวทางในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ดังต่อไปนี้

(1) การสร้างองค์ความรู้ธรรมฐานสายต่าง ๆ

ในการสร้างองค์ความรู้ธรรมฐานสายต่าง ๆ นั้น คณะสงฆ์จังหวัดตากที่ในปัจจุบันมีพระราชวิเทศ (สาย กิตติปาโล) เป็นเจ้าคณะจังหวัดตากนั้น ควรที่จะสั่งการให้มีการประชุมกันและตกลงกันว่า จะเน้นสายไหน หรือจะรับทุกสาย เพื่อนำมาใช้ในการฝึกปฏิบัติธรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เพื่อให้เป็นไปในแนวทางหรือมาตรฐานเดียวกัน เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ ความสวยงาม ความกลมกลืนของประชาชนที่มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาต่อไป เช่น การนำกรรมฐานสายพุทโธ มาเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติธรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

(2) สร้างครูต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสาย

การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก นั้น การสร้างครูต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสายขึ้นในจังหวัดตากเป็นสิ่งที่สมควรทำเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปในแนวทางครูต้นแบบ ซึ่งคุณสมบัติควรครบ 3 ประการ ได้แก่ 1. คุณความดีทั้งด้านความคิด การพูด

และการกระทำ 2. มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม 3. มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้และการปลูกฝัง
อบรมปมนิสัยศิษย์เมื่อคนเราเกิดมามีพื้นฐานความรู้ความสามารถที่แตกต่างกัน

(3) การสร้างผู้นำ

ผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งต่อความสำเร็จขององค์การ เพราะผู้นำมีภาระหน้าที่ และความ
รับผิดชอบโดยตรงที่จะต้องวางแผนสั่งการดูแล และควบคุมให้บุคลากรขององค์การปฏิบัติงานต่างๆ ให้ประสบ
ความสำเร็จตามเป้าหมาย ผู้นำจะต้องหาวิธีการว่าจะทำอย่างไรให้ผู้ตามเกิดความผูกพันกับงานและพยายามที่จะทำ
ให้งานสำเร็จด้วยความเต็มใจ ซึ่งผู้นำจะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ มีทักษะ ได้รับการยอมรับ และมี
บุคลิกภาพเฉพาะตัวที่สามารถจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติภารกิจ การงานของกลุ่มหรือองค์กรให้สำเร็จลุล่วงเป็นไปตาม
วัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายที่ผู้นำหรือองค์กรตั้งไว้

(4) แนวปฏิบัติที่มีความสอดคล้องกับหลักสติปัฏฐาน 4

การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อีกประการหนึ่งก็คือ
ในแต่ละสายจะต้องดำเนินการให้แนวปฏิบัติต่างๆ มีความสอดคล้องกันกับหลักสติปัฏฐาน 4 หรือสามารถ
อธิบายตรวจสอบได้ด้วยวิธีการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 เพื่อให้เกิดความถูกต้อง ชัดเจน และมีมาตรฐาน
ไปในแนวเดียวกัน เพราะสติปัฏฐาน 4 เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติโดยอารมณ์ของสติได้แก่กายเวทนาจิต
ธรรมวิปัสสนาสติปัฏฐานซึ่งเป็นหลักการใช้สติและปัญญากำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายเวทนาจิตและธรรมตาม
ความเป็นจริงจนหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงการแปรปรวนไปของสภาวะธรรมทั้งหลายว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่ใช่
สัตว์ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขา

สรุปผลการวิจัย

1. ธรรมเนียมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ธรรมเนียมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามี 2 ประเภท คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน
สมถกรรมฐาน หมายถึงอุบายหรือวิธีการที่ทำให้จิตเกิดความสงบเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิธีการที่ทำให้
ให้จิตเกิดสมาธิในการฝึกสมถกรรมฐานนั้นจะใช้จิตเพ่งที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งหรือวัตถุชนิดใด
ชนิดหนึ่งให้ได้นานๆ เพื่อให้สงบจากนิวรณ์เมื่อจิตจดจ่ออยู่กับสิ่งใดได้นานแสดงว่าจิตเป็นสมาธิจึงจัดอยู่ใน
ระดับสมถกรรมฐานซึ่งมีการปฏิบัติทั่วไปไม่เฉพาะในพระพุทธศาสนา

วิปัสสนา หมายถึง ธรรมเครื่องรู้เห็นรูปนามตามสภาวะแห่งไตรลักษณ์หมายถึงปัญญาที่หยั่งรู้
สภาวะ (ปรากฏการณ์) ของสภาวะธรรมอารมณ์ภายในกายใจหรือรูปกับนามกล่าวอีกนัยหนึ่ง วิปัสสนาก็คือ ปัญญา
เห็นแจ้งหรือความรู้เห็นแจ้งเห็นสภาวะและปรากฏการณ์โดยความไม่เที่ยงมิใช่เห็นโดยความเที่ยงเห็นโดยความ
เป็นทุกข์มิใช่เห็นโดยความเป็นสุขเห็นโดยความเป็นอนัตตา (ไม่มีตัวตน) มิใช่เห็นโดยอัตตาเห็นโดยความไม่งาม
มิใช่เห็นโดยความงามในอรรถภาพร่างกายซึ่งได้แก่รูปนาม

2. บริบท สภาพปัญหา อุปสรรค ของสำนักปฏิบัติธรรมในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

บริบทของสำนักปฏิบัติธรรมในอำเภอแม่สอด คือ ที่ตั้งวัดตั้งอยู่ชานเมืองแม่สอด ล้อมรอบด้วย
ชุมชน มีโรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล สภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ต่างระดับไม่ไกลจากป่าชุมชน
ล้อมรอบด้วยชุมชนที่มีพื้นที่ทำการเกษตร มีทั้งคนไทยและคนพม่าที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ มีวัฒนธรรม
ผสมผสานระหว่างชนเผ่าที่อาศัยในพื้นที่ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำอำเภอซึ่งมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ
ชาวเมียนมาร์เข้ามาท่องเที่ยวเป็นประจำทุกวัน

สภาพปัญหาอุปสรรค คือ การขาดแนวทางการปรับปรุงแบบวิธีการทำงานของพระสงฆ์ให้
สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ การไม่กระตุ้นให้เจ้าอาวาสหรือพระผู้ใหญ่ผู้มีกิจกรรมหรือการสร้างสัมพันธ์ที่ดีต่อ

สังคม การขาดวิสัยทัศน์ต่อระดับองค์กร การบริหารจัดการที่ยังขาดประสิทธิภาพและไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกันไม่มีหน่วยงานกลางในการสอนกรรมฐานเพื่อเป็นตัวอย่างหรือแนวทางให้ปฏิบัติตามที่ถูกต้องและเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนขาดพระสงฆ์ที่เป็นนักเผยแผ่ผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ทำให้ไม่เพียงพอต่อการให้ความรู้หรือมีการปฏิบัติกรรมฐานน้อยมาก ไม่พอเพียงพอที่สนใจเข้ารับการศึกษาฝึกอบรมฆาตผู้นำปฏิบัติในด้านกรรมฐานที่ถูกต้อง เป็นต้น

แนวทางแก้ไขของสำนักปฏิบัติธรรมในอำเภอแม่สอด คือ ควรมีการบูรณาการพัฒนาศูนย์พักพิงบุคลากรด้านวิปัสสนาจารย์ของคณะสงฆ์มากขึ้น ควรมีศูนย์กลางการปฏิบัติกรรมฐานเพื่ออบรมเชิงปฏิบัติการให้พระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด เพื่อให้ได้ศึกษาและลงมือปฏิบัติได้อย่างสะดวก ควรเชิญชวนพระสงฆ์ร่วมทำกิจกรรมโครงการต่างๆ เช่น การไว้พระสวดมนต์เจริญสมาธิภาวนาในพรรษา การจัดทำโครงการสวดมนต์ข้ามปี การจัดทำโครงการเข้าค่ายคุณธรรม โครงการการอยู่ปริวาสกรรม รุกขมูลกรรม รวมทั้งควรมีศูนย์กลางการสอนพระกรรมฐานที่เป็นแบบอย่างที่ดีต้องยั่งยืนต่อไป

3. การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

จากการศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกรรมฐานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาและการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในสังคมไทย พบว่า การปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาและการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในสังคมไทยมีความสอดคล้องกันในแง่ของพัฒนาการซึ่งการปฏิบัติกรรมฐานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นหลักการฝึกหัดจิตหรือการอบรมจิตให้สงบ การบริหาร การคุ้มครองรักษาจิตอยู่เสมอจะทำให้บุคคลสามารถลดระดับความทุกข์ได้ ลดละความวุ่นวาย ส่วนในการปฏิบัติกรรมฐานพระสงฆ์ในสังคมไทยก็ได้นำหลักการปฏิบัติตามคัมภีร์พระพุทธศาสนามาปฏิบัติเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากพระสงฆ์สมัยพุทธกาลคือพระสารีบุตรปฏิบัติกรรมฐานเพื่อการละทิฐิมานะ พระโมคคัลลานะปฏิบัติกรรมฐานเพื่อละทุกขเวทนา เป็นต้น ส่วนพระสงฆ์ในสังคมไทยร่วมสมัย เช่น หลวงปู่มั่นท่านปฏิบัติสมาธิและธุดงค์วัตร หลวงตามหาบัวญาณสัมปันโนปฏิบัติกรรมฐานเพื่อคำจูนสมาธิ จึงกล่าวได้ว่าการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลและพระสงฆ์ในสังคมไทยต่างก็ได้ปฏิบัติกรรมฐานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งแต่ละท่านได้ปฏิบัติได้เป็นผลสำเร็จและบรรลุตามวัตถุประสงค์ด้วยดี

ในการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์แต่ละท่าน แต่ละยุคสมัยนั้น เป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกันในเชิงพัฒนาการ ซึ่งหมายถึงสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น สมัยปัจจุบันจะเป็นการปฏิบัติเพื่อให้ถูกจริตกับบุคคลในสังคมไทย เช่น การปฏิบัติตามสายพอง-ยุบ หรือปฏิบัติตามสายพุท-โธ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับการปฏิบัติกรรมฐานตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือหลักสติปัฏฐาน 4 คือ การพิจารณาในกาย เวทนา จิต และธรรม

สรุปจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก สรุปได้ดังนี้

1. การสร้างองค์ความรู้กรรมฐานสายต่างๆ

คณะสงฆ์จังหวัดตากที่ในปัจจุบันมีพระราชาวิทายาคม (สาย กิตติปาโล) เป็นเจ้าคณะจังหวัดตากนั้น ควรที่จะสั่งการให้มีการประชุมกันและตกลงกันว่าจะเน้นสายไหน หรือจะรับทุกสาย เพื่อนำมาใช้ในการฝึกปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เพื่อให้เป็นไปในแนวทางหรือมาตรฐานเดียวกัน เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ ความสวยงาม ความกลมกลืนของประชาชนที่มีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาต่อไป เช่น การนำกรรมฐานสายพุทโธ มาเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

2. สร้างครุต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสาย

การสร้างครุต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสายขึ้นในจังหวัดตากเป็นสิ่งที่เหมาะสมทำเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้น ควรให้มีการสร้างครุต้นแบบของสายที่จะให้เป็นสายหลักหรือของทุกสายคือ การสร้างครุต้นแบบที่จะให้การปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ว่าจะให้สายใดเป็นสายหลักเพื่อให้การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานให้กับพระสงฆ์ในจังหวัดตากเป็นมาตรฐานเดียวกัน

3. การสร้างศูนย์กลางของการปฏิบัติกรรมฐาน

การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยนั้น นอกจากจะศึกษาและเข้าใจคำสอนในพุทธศาสนาให้ชัดเจนว่าพุทธศาสนานั้นตั้งอยู่บนหลักกรรมคือการพึ่งการกระทำของตนเอง ด้วยการพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อมุ่งสร้างคนที่มีความมั่นใจและเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระฝึกฝนการศึกษาที่สนองปัญญาและพัฒนาความเป็นมนุษย์เพื่อส่งเสริมอิสรภาพของปัจเจกบุคคล ส่งเสริมให้มีศีลธรรม คุณธรรมต่อกัน มีค่านิยมและจริยธรรมตามศาสนธรรมของตน เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้กับประชาคมโลกและชาตินั้น ในเบื้องต้นแล้ว จะต้องศึกษาว่าควรจัดหาหรือสร้างศูนย์กลางการปฏิบัติกรรมฐานหรือไม่ จะใช้ที่ไหนเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติที่มีความพร้อมในด้านบุคลากรที่จะรับผิดชอบ ทุนที่จะดำเนินการ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาหรือปฏิบัติกรรมฐานที่ถูกต้องตามหลัก สติปัญญา 4

4. การสร้างผู้นำ

ผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งต่อความสำเร็จขององค์กร เพราะผู้นำมีภาระหน้าที่ และความรับผิดชอบโดยตรงที่จะต้องวางแผนสั่งการดูแล และควบคุมให้บุคลากรขององค์กรปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย เช่น ผู้นำที่มีอุปนิสัย 7 ประการสำหรับผู้ทรงประสิทธิภาพสูง (The 7 habits of highly effective people) คืออุปนิสัยที่ 1 คือ การคิดแบบเชิงรุกอุปนิสัยที่ 2 เริ่มต้นด้วยจุดมุ่งหมายในใจ อุปนิสัยที่ 3 ทำสิ่งที่สำคัญก่อน อุปนิสัยที่ 4 การคิดแบบชนะ/ชนะ อุปนิสัยที่ 5 เข้าใจผู้อื่นก่อนแล้วจึงให้ผู้อื่นเข้าใจเรา อุปนิสัยที่ 6 ผนึกพลังประสานความต่างและอุปนิสัยที่ 7 ลับเลื่อยให้คมอยู่เสมอ ก็จะสามารถทำให้การปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในสังคมไทยมีประสิทธิภาพและนำมาซึ่งความเลื่อมใส ศรัทธา ของประชาชนในพื้นที่ ประชาชนทั่วไป รวมถึงประชาชนต่างประเทศได้เป็นอย่างดี

5. แนวปฏิบัติที่มีความสอดคล้องกับหลักสติปัญญา 4

การส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อีกประการหนึ่งคือในแต่ละสายจะต้องดำเนินการให้แนวปฏิบัตินั้นๆ มีความสอดคล้องกันกับหลักสติปัญญา 4 หรือสามารถอธิบายตรวจสอบได้ด้วยวิธีการปฏิบัติตามหลักสติปัญญา 4 เพื่อให้เกิดความถูกต้อง ชัดเจน และมีมาตรฐานไปในแนวเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

1. การศึกษาเรื่องการส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานของพระสงฆ์อาจคัดเลือกกรณีศึกษาจากสำนักงานพระพุทธศาสนาในจังหวัดที่มีการบริหารจัดการที่ดีและมีผลงานดีเด่นซึ่งประเมินโดยคณะกรรมการที่แต่งตั้งโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรทำการศึกษาด้านการบริหารจัดการจากกรณีศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดที่ได้รับรางวัลด้านอื่น ๆ เพื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบหลักการบริหารจัดการว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่

2. ควรมีการศึกษากับองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยตรงควรมีการกำหนดทิศทางการเผยแผ่ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันต้องมีหลักสูตรด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือ

พัฒนาบุคลากรนักเผยแผ่พัฒนาหลักธรรมคำสอนพัฒนาสื่อการสอนอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ทันสมัยต่อโลกปัจจุบันเพราะงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นไม่ได้จำกัดเฉพาะพระภิกษุเท่านั้นแต่ยังมีองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอีกมากมายที่ร่วมกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังนั้นองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องมีการวางแผนและให้ความร่วมมือกันอย่างจริงจังเพื่อให้การเผยแผ่และการปฏิบัติกรรมฐานของพระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

- ประไพพรรณ ผ่องสวัสดิ์. (2542). *คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติ กฎ ระเบียบ และ คำสั่งของคณะสงฆ์*. กรุงเทพฯ: กองแผนงานกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- . (2547). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). (2550). *คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน*. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: เอสอาร์ พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2533). *วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ภัทรนีย์ วิสุทธิศักดิ์. (2555). *สายผสมผสานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัญญา* (ปริญญาานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.